

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА
ДО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРАВА ЄВРОПИ:
ЄВРООРІЄНТОВАНА ШКОЛА
ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ
НА ТЛІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7
В 42

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» 24 вересня 2025 року (протокол № 2)*

Рецензенти:

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Ужгородського національного університету;

Гринько С. Д. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

В 42 **Від римського права до інтеграційного права Європи: євроорієнтована школа порівняльної цивілістики на тлі гібридної війни : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитоновой, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 660 с.**
ISBN 978-617-8763-01-5

Колективна монографія є комплексним дослідженням еволюції приватного права – від римської традиції до сучасних європейських моделей у контексті гібридної війни проти України.

У книзі поєднані: дослідження методологічних засад порівняльної цивілістики; аналіз римського приватного права як основи європейської правової цивілізації; вивчення впливу гібридної війни на приватноправові інститути; компаративістські студії у сфері сімейного, договірної, спадкового, банківського та цифрового права; розгляд нових викликів, пов'язаних із цифровізацією та трансформацією правосвідомості.

Монографія адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком приватного права в умовах європейської інтеграції та гібридної війни.

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7

ISBN 978-617-8763-01-5

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
ВСТУП.	7

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ

Розділ 1. Від вивчення рецепції Римського приватного права до теорії адаптації європейських правових систем: Одеська школа порівняльної цивілістики (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	9
Розділ 2. Методологічні імперативи порівняльної цивілістики під час гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	39
Розділ 3. Римське приватне право як підґрунтя права ЄС (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	77
Розділ 4. Глобалізація, глокалізація і дихотомія «приватне право-публічне право» через призму гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	119
Розділ 5. Приватне право у відкритому суспільстві в аномальних умовах (Євген Харитонов, Олена Харитонова, Ірина Давидова).	150
Розділ 6. Еволюція суб'єктів права та розвиток представництва: від часів римського приватного права до сьогодення (Ірина Бабич).	179

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Розділ 7. Російсько-українська гібридна війна: юридичний фронт (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	210
Розділ 8. Розвиток цивільного законодавства в умовах гібридної війни: модернізація, рецепція, трансплантація. Досвід і перспективи (Богдан Фасій).	239
Розділ 9. Волонтерська діяльність в умовах гібридної війни (Юлія Кривенко)	272
Розділ 10. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері цивільно-військового співробітництва Збройних сил України (Микола Павленко)	288
Розділ 11. Проблеми, що виникають у зв'язку зі смертю військовослужбовця ЗСУ, під час дії воєнного стану (Валерій Герсак).	309
Розділ 12. Проблеми інституту встановлення фактів, що мають юридичне значення в умовах гібридної війни (Юлія Цал-Цалко)	327

2. **Європейської інтеграційної**, що формує сучасні стандарти приватного права, засновані на правах людини, верховенстві права та аксіологічному підході.
3. **Української правової реальності**, яка в умовах гібридної війни потребує адаптації, модернізації та переосмислення приватноправових інститутів.

Школа виходить із кількох ключових методологічних імперативів:

- 1) **Приватне право є ядром європейської цивілізації**, а його розвиток неможливий без розуміння римської традиції;
- 2) **Права людини – це фундамент приватного права**, а не лише публічноправовий інструмент;
- 3) **Гібридна війна є не лише військовим, а й правовим феноменом**, що змінює структуру правовідносин, суб'єктний склад, межі приватної автономії та механізми захисту прав;
- 4) **Порівняльна цивілістика – це не техніка, а метод мислення**, що дозволяє бачити право як систему взаємодії культур, традицій і цінностей;
- 5) **Україна є частиною європейського правового простору**, а її цивілістика – активним учасником формування нової моделі приватного права в умовах війни та інтеграції.

Головною ознакою школи є те, що вона не лише досліджує право, а прагне сприяти формуванню **нової правової ідентичності**, у якій поєднуються традиція, модерність і досвід боротьби за свободу.

Ці якості і устремління стали методологічною основою формування змісту четвертого тому серії «Школи цивілістики НУ «ЩЮА», який пропонується увазі наукової спільноти правознавців.

*Євген Харитонов
Олена Харитонova
Ірина Давидова*

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ

Розділ 1

ВІД ВИВЧЕННЯ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ДО ТЕОРІЇ АДАПТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ: ОДЕСЬКА ШКОЛА ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ

DOI

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонova

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Попередні зауваження

Проблеми впливу одних правових систем на інші, їхньої взаємодії здавна привертала увагу правознавців. Природно, що вони не могли стати предметом спеціальних досліджень у галузі теорії права, передусім, компаративістів. Так само природним було те, що проблеми взаємодії правових систем привертали пильну увагу дослідників у різних галузях права, оскільки саме тут визначення можливості і засад запозичень одними правовими системами у інших набувало істотного значення під час кодифікацій, котрі відбувалися досить часто і потребували пошуку резервів підвищення ефективності законодавства.

Цілком логічним було те, що спочатку найбільш ґрунтовно було досліджене такий феномен впливу одного права на інше (запозичен-

ня з однієї правової системи в іншу) як рецепція римського права. Останнє було предметом наукових розвідок ще з часів Середньовіччя, але особливо зріс інтерес до надбань Римського права у добу європейських кодифікацій Нового часу, коли розробники Кодексів шукали зразків, вартих наслідування.

З цих причин питання рецепції римського права під різним кутом зору розглядалися у працях західноєвропейських філософів, істориків та правників. Зокрема, пов'язаних з цим проблем торкалися Гуго Гроцій, Джамбатіста Віко, Шарль Монтеск'є, Вольтер, Жан-Жак Руссо, К. Ф. Савіні, Р. фон Еринг, В. Моддерман, Т. Момзен та ін.

Оскільки і сам процес рецепції римського права, і формування відповідних концепцій, і результати відповідних досліджень були предметом спеціальних наукових розвідок,¹ далі згадуватимемо у цьому розділі лише ті концепції, які мали значення для вивчення цього феномену українськими правознавцями взагалі та цивілістами Національного університету «Одеська юридична академія», зокрема.

Формування Одеської української школи рецепції римського приватного права

Від початку зауважимо, що ставлення до рецепції римського права (як і до його вивчення взагалі) у радянській державі, до складу якої близько 70 років входила Україна, було суто негативним внаслідок проголошення гасла про недопустимість будь-чого приватного у сфері господарювання. Це гасло було дезавуйоване лише наприкінці 80- років минулого століття.

Після розпаду срср на пострадянському просторі зростає інтересу до римського права: створюються Центри вивчення римського права, видаються пам'ятки римського права, з'являється низка публікацій та дисертацій у цій галузі. Змінюється концепція досліджень. Римське право вже не розглядається лише як об'єкт історичних або соціально-критичних розвідок, але його інститути аналізують під кон-

¹ Бек В. А. Рецепция римского права в Западной Европе: автореф. дис...канд. юрид. наук. Львов: 1950. 16 с.; Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). Одеса, 1997. 286 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рецепції приватного права: парадигма прогресу. Кіровоград: Центральнo-Українське видавництво, 1999. 144 с.

структивним кутом зору, визначаючи можливість сприйняття тих або інших положень як сучасних гуманістичних цінностей.

Наприкінці 90–х рр. минулого століття у незалежних державах, що виникли після розпаду СРСР, з'являється низка публікацій, де рецепція римського права взагалі та римського приватного права зокрема, досліджується з оновлених методологічних позицій.¹

В Україні у цей час захищається докторська² та кандидатські³ дисертації. На підґрунті скоординованих досліджень в цій галузі в Україні формується наукова школа, результатами зусиль якої створюється вітчизняна концепція рецепції римського приватного права.

Концепція одеської /української школи рецепції римського права

Головні положення цієї концепції виглядають наступним чином.

Рецепції римського права належать до найбільш помітних явищ у розвитку європейських цивілізацій протягом останніх півтора ти-

¹ Харитонов Е. О. Рецепция римского частного права. Одесса: АО Бахва, 1996. 282 с.; Харитонов Е. О. Рецепция римского приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 104-111; Харитонов Е. О. Рецепция римского приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). Одеса, 1997. 286 с.

² Харитонов Е. О. Рецепция римского приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти): дис. ... доктора .юрид.наук. Одеса, 1997. 473 с.

³ Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському приватному праві та його рецепція у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000.152 с.; Федосєєв П. М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 195 с.; Северова Є. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 197 с.; Гутьєва В. В. Емфітевиз у римському праві та його рецепція у праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2003. 198 с.; Достдар Р. М. Рецепція принципів Візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 179 с.; Гончаренко В. О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 200 с.; Пучкова Г. В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція у цивільному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса., 2007. 198 с.; Прутян Д. С. Опіка за римським приватним правом та сучасним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 211 с.; Гончаренко В. О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 200 с.

сячоліть. Відбуваючись у різних формах, на тлі дії різноманітних геополітичних, економічних, соціальних, духовних чинників, вони відображають загальну тенденцію циклічного розвитку культур, котра полягає у формуванні «загальнолюдських цінностей».

Рецепція римського права відбувалася не лише у Середньовічній Західній Європі, але неодноразово повторювалась у контексті загальних відроджень античних цивілізацій як на Заході, так і на Сході Європи. При цьому відповідно до особливостей цих локальних цивілізацій вона набувала специфічних рис, що дає підстави для розрізнення Візантійського та Західного типів рецепції римського права, яким властиве переважання певного методологічного підґрунтя, форм, кінцевого результату.

Загалом рецепції римського права оцінюють як явище, що відображає вплив цієї «материнської» правової системи на право пізніших часів, результатом чого є формування та удосконалення європейських правових систем. В українській цивілістиці зростає науковий інтерес до цього явища, з'являються нові ґрунтовні дослідження у цій галузі.¹

Існування ґрунтовних наукових розвідок впливу римського права (особливо, приватного) на формування наступних правових систем стало основою формування цілісної наукової теорії рецепції права, положення якої ґрунтуються на наступних базових засадах.

Рецепції права розглядаються як поширений вид впливу однієї правової системи на інші. Тут існує надійний теоретичний підмурок у вигляді згадуваних ідей дослідників рецепції римського права.

З погляду загальної теорії права рецепція права характеризується, «як засіб вдосконалення правової системи, як однобічний, добровільний процес запозичення, сприйняття і подальшого пристосування до умов певної країни більш розвинутого права, створеного в інший момент часу або в іншій державі, з метою вдосконалення та поліпшення дії власної правової системи. Це складне явище, що містить у собі процеси спадкоємності, сприйняття, повторюваності й запозичення правових форм з інших правових систем в силу їх історичної та культурної однорідності. Тому рецепцію важливо сприймати як законо-

¹ Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія. За наук. ред. Є. О. Харитонова. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.

мірний процес перенесення, засвоєння, збереження та використання правовими системами нових елементів».¹

Вирішальне значення у вивченні чинників та алгоритмів розвитку права має «цивілізаційний» підхід, суть якого полягає у визнанні вирішальної ролі циклічного розвитку цивілізацій (включно з правом, яке є елементом останніх).

Цивілізації є динамічними утвореннями еволюційного типу. Точки зору щодо характеру їх розвитку можна, з деякою мірою умовності, об'єднати у дві групи: 1) лінійного розвитку, 2) циклічного розвитку.

Перша з них розглядає історію людства (цивілізацій) як поступальний рух від минулого через теперішнє в майбутнє. Важливе значення у цьому русі має категорія «осьовий час», котра розуміється як «доба якісних трансформацій соціокультурної системи при переході від ранніх до розвинутих цивілізацій. За ясперсівською традицією розглядається в суто духовній площині. Карл Ясперс пов'язував «осьовий час» з ідейно-світоглядними зрушеннями, що мали місце в центрах випереджаючого розвитку людства (Греція, Палестина, Іран, Індія та Китай) між 8 та 3 ст. до н. е. Тоді одночасно діяли «вчителі людства» (Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель, Ієремія, Заратуштра, Гаутама Будда, Лао-цзи, Конфуцій), які висунули персоналістичні цінності та постулювали кінцеву причетність кожної конкретної людини до трансцендентно-сакральної першооснови буття – Логосу, Яхве, Брахми, Дао.

«Осьовий час» відповідав, за К. Ясперсом, переходу людства від першої, ранньокласової стадії розвитку суспільств, до другої, традиційної (станово-класової), яка характеризується якісно вищим рівнем самосвідомості та можливостей самореалізації особи в різних сферах життєдіяльності за умов порушення однозначної кореляції між соціальним, політичним та економічним статусами індивіда.

У соціально-економічному плані феномен «осьовий часу» пов'язаний із виникненням автономних щодо державних форм власності і становленням у провідних містах товарно-ринкових відносин, у суспільно-моральному – із визнанням за людиною права стати в опозицію до освяченого авторитетом предків і релігією світогляду або навіть виступити з відкритим засудженням можновладців, як пророки Ізраїлю та Іудеї.

¹ Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. наук: 12.00.01 К., 2009. С. 6, 10.

З «осьовий часом» пов'язані й процеси створення світових імперій та виникнення світових релігій. Загальна тенденція полягала в тому, що не повністю розвинуті ранньокласові структури прискореними темпами трансформувалися в традиційні (станово-класові), а вищі релігії накладалися на варварські духовно-культурні форми, синтезуючись із ними. (Подібне, зокрема, мало місце в перші століття історії Київської Русі.)»¹.

Як вважають прихильники такого підходу, «осьовий час» маємо розглядати як найважливішу віху в історії доіндустріальних цивілізацій. Свідомість і воля окремих особистостей дедалі більшою мірою визначають історичні трансформації. Такий стан речей стихійно позначився на підходах учених до різних історичних епох. Якщо провідні етнологи та археологи виходять у своїх дослідженнях із провідної ролі об'єктивних соціокультурних законів та технологічного поступу, то при розгляді подій «осьового часу» й доби традиційних цивілізацій, тим більше – з епохи Відродження та Реформації, дослідники використовують здебільшого культурно-світоглядні пояснення».²

Однак, попри позитивні якості такого підходу, він не дає відповідь на питання про чинники подібності стадій розвитку людства, повторюваності «відроджень», їхній характер та взаємозв'язок, а відтак до звернення до надбань попередніх цивілізацій у галузі культури, мистецтва, права тощо.

Більш конструктивною, з такого погляду, видається концепція циклічного розвитку цивілізацій, яка ґрунтується на припущенні про повторюваність схожих фаз розвитку його культури.

Найбільшої популярності циклічна теорія історичного розвитку досягла після видання Освальдом Шпенглером у 1918, 1922 рр. праці *Der Untergang des Abendlandes* – «Присмерк Західного Світу» (варто зауважити, що, очевидно, від впливом російської традиції перекладу назву згаданої книги Шпенглера зазвичай перекладають «Присмерк/Сутін-

¹ Павленко Ю. В. Осьовий час. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Osovyj_chas. Енциклопедія історії України (Т. 7: Мі-О) в електронній бібліотеці. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I2IDBN=EIU&P2IDBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORT-ERMS=0&S21STR=Osovyj_chas

² Там само.

ки/ Занепад/ Європи»¹, хоча сам О. Шпенглер не вів мову у цій книзі про Європу, як єдине поняття, а натомість, відносив до «Abendlandes» США і Канаду. Гарна новина в тому, що останнім часом цей вплив, здається, відходить в минуле²). Найважливішим, з погляду проблематики нашої розвідки, у згаданій книзі Освальда Шпенглера було формулювання і обґрунтування ідеї повторюваності культурно-історичних типів, споріднених за структурою, та поліциклічності історичного процесу. (Втім, тут Шпенглер віддавав пальму першості Ф. Ніцше, зазначаючи, що той завжди говорив про переоцінку і філософію майбутнього).

Пізніше А. Дж. Тойнбі обґрунтував припущення про визначальну роль для історичних розвідок категорій простору-часу та розгляд історичного процесу як викликів історії та відповідей людства, що забезпечує прорив у майбутнє. Виклик, який залишився без відповіді, повторюється знову, але нездатність суспільства внаслідок втрати творчих сил, енергії тощо відповісти на виклик позбавляє його життєздатності і врешті-решт зумовлює його зникнення з історичної арени. Цивілізації проходять стадії зародження, розвитку, занепаду, розпаду. Саме при розпаді цивілізацій зростають і стають визначальними їхні контакти у просторі та у часі.³

Таким чином, маємо справу з «цивілізаційними циклами», тривалість яких, на нашу думку, становить близько п'ятисот років. Цикл складається з чотирьох фаз: переоцінка цінностей (відбір, збереження, відкидання надбань попередньої культури), стагнація (занепад або застій, протягом якого, однак, йде набирання сил), відродження (насамперед, у гуманітарній, духовній сфері, можливо також – у економічній, але не обов'язково), реакція на відродження (зазвичай пов'язана з відступом назад у різних галузях культури).

З погляду школи рецепції римського права НУ ОЮА методологічне значення для визначення сутності рецепції римського приватного

¹ Присмерк Європи. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%BA_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8; Сиротова А. А. Аналіз цивілізаційної концепції розвитку людства О. Шпенглера. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2005. № 2. С. 82-90.

² Лютий Т. Чи настає кінець Західного світу? 15 Травня 2023. URL: <https://tyzhden.ua/chynastaie-kinets-zakhidnoho-svitu/>; Семчук Н. О., Варава І. П. Погляди Освальда Шпенглера на сутність права та юриспруденцію. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 42. Том 1. С. 9.

³ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. У 2-х т. Т.1. К., 1998. С. 59 та наст.

права має розуміння права одночасно як елементу соціально-політичного устрою, і як носія вищих принципів, цінностей, як складової частини духовного світу людини та її світогляду. Право виникає у невід'ємному зв'язку з релігією; потім набирає усе більшої соціально-політичної ваги і після філософського та фахового правничого осмислення стає елементом суспільної та індивідуальної свідомості у контексті розвитку відповідної цивілізації. Оскільки процес цей є повторюваним, як повторювані цикли цивілізацій, то й відбуваються рецепції права.¹

Отже, ключовим моментом характеристики рецепції права є розуміння її як частини загального процесу відроджень-контактів між живою цивілізацією та цивілізацією, що пішла в минуле. Об'єктивно вона не може не бути повторюваним явищем, що зумовлено циклічним характером розвитку цивілізацій, повторюванням відроджень-занепадів. Оскільки відродження надбавь однієї культури іншою цивілізацією не унікальна подія, а історичний процес, що повторюється, то й рецепція права є явищем повторюваним.

З урахуванням викладеного, рецепція права розуміється як його (КОНЦЕПТУ) відродження, сприйняття духу, ідей і головних засад та основних положень права попередніх цивілізацій наступними цивілізаціями на певному етапі їхнього розвитку у контексті загального процесу циклічних відроджень. При цьому йдеться не стільки про запозичення тексту юридичних норм, інститутів тощо, скільки про сприйняття основних категорій, засад, концепцій.

Разом із тим, надмірне розширення обсягу поняття рецепції права є невиправданим, оскільки вона розуміється саме як «відродження» елементів минулих правових систем у процесі історичного розвитку людства. Тобто йдеться не про «взаємодію» а про «наступність» права – вплив давнішої правової системи на прийдешні.

При цьому розрізняють такі явища як «рецепція» права і його «реставрація». Рецепція має метою і є кінцевим результатом створення на існуючій базі чогось нового у сфері культури, права тощо. Навіть, якщо вона відбувається у формі прямого запозичення правових норм, то маємо нову якість, дещо нове, що виникає на новому витку спіралі суспільного розвитку.

¹ Харитонов Є., Харитонova О. Від осмислення рецепції римського права – до формування загальної теорії взаємодії правових систем. *Право України*. 2014 № 1. С. 274-297.

Натомість, реставрація має мету відновлення чогось у первісному вигляді, без змін та доповнень, або без таких доповнень, що могли б змінити первісний стан вихідного матеріалу. Тобто, у певному сенсі реставрація є антитезою рецепції права.

Однією з характерних рис бачення одеськими цивілістами сутності рецепції римського приватного права є саме акцент на її циклічності. Ця теза ґрунтується на врахуванні методологічного імперативу, згідно якому, оскільки історія людства є зміною світових та локальних цивілізацій, що розвиваються в цілому по висхідній спіралі, на кожному «цивілізаційному витку» відбувається рецепція вищих досягнень попередніх цивілізацій. Внаслідок того, що локальні цивілізації виникають, зростають і видозмінюються у властивих кожній з них ритмах, відродження відбуваються неодноразово – відповідно до ритму відповідної цивілізації. Тому десь рецепція права може бути пізніше або раніше, ніж в інших.

У залежності від особливостей розвитку локальної цивілізації, країни чи групи країн рецепція може мати різне зовнішнє вираження. Вона можлива у формі вивчення та засвоєння юристами, котрі застосовують право, або є розробниками проєктів законів головних засад римського права. При цьому спеціальні (кодифікаційні) акти можуть не прийматись, але дух, ідеї реципованої системи права глибоко проникають у правову систему, яка є реципієнтом.

Представники одеської школи виокремлюють такі форми рецепції права як вивчення в навчальних закладах як юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників; вивчення права, зокрема, римського, як надбання культури; дослідження, аналіз та коментування юридичних джерел; безпосереднє застосування норм та положень норм раніше чинного права; використання норм позитивного права як взірця при створенні нормативних актів (особливо при реалізації кодифікаційних проєктів); використання методики створення нормативних актів або їхнього застосування; сприйняття та використання головних засад, ідей та категорій, накопичених попередніми системами права. Реально рецепція майже ніколи не відбувається в якійсь одній формі. Найчастіше має місце сполучення кількох форм з переважанням якоїсь з них.

Стверджується також, що рецепція права взагалі і римського приватного права, зокрема, може бути різних видів. Вона не обов'язково

має умовою прямий, безпосередній контакт з культурою (правовою системою)–донором. Ідеї права, окремі його положення, рішення досить часто рецинуються опосередковано, шляхом запозичення ідей з правової системи країни, де рецепція вже відбулася раніше («вторинна» або «похідна» рецепція). До прикладу, такими є запозичення багатьма країнами положень Кодексу Наполеона або Німецького цивільного кодексу.

Рецепція права також може бути чітко видимою (офіційною) або латентною. Остання відбувається у тих випадках, коли запозичення певних ідей, або якихось засад, принципових рішень тощо зроблено у процесі правотворення на підґрунті вже відомої раніше системи права, але з виголошенням принципово іншого підходу. Такий вид рецепції зустрічається, у країнах, де панувала соціалістична концепція права, котра відкидає у цілому чи у визначенні принципів суть та головні ідеї права. У цьому разі, якщо запозичення й відбувається, то офіційно – заперечується.

Констатуючи значення рецепції римського права, слід зауважити, що з погляду практичного компаративістики вивчення лише одного напрямку – впливу однієї правової системи (навіть, такої досконалої, як римське приватне право) на інші – є недостатнім.

Попри величезну роль рецепції права (зокрема, римського) у вдосконаленні правових систем, забезпеченні за її допомогою наступності права, вона забезпечує зв'язок між правовими системами лише «по вертикалі» (і лише деякою мірою «по горизонталі» – при похідних рецепціях).

Отже постає питання про способи впливу одних правових систем на інші, запозичення однією правовою системою з інших тощо.

Торкаючись цієї проблеми, передусім, зауважимо, що тут існує два шляхи: 1) «розширення» поняття рецепції, передусім, з виходом при цьому за межі рецепції лише римського права; 2) визначення інших, поряд з рецепцією, заходів (форм) впливу (взаємодії) правових систем.

Перший шлях нам видається неприйнятним, оскільки рецепція права, у кожному разі, припускає використання запозичення концептів та конструктів правових систем минулих цивілізацій.

Але вже з часів Стародавнього Світу запозичення права є досить поширеним явищем, а у добу Античності запозичення з чинних сис-

тем права співіснують поряд з рецепціями права цивілізацій, що припинили своє існування.

Тому увагу дослідників привертають також інші способи запозичення одними системами права з інших правових систем, зокрема «правова акультурація»¹ та «правові (юридичні) трансплантації».² (Термін запровадив у науковий обіг відомий компаративіст Alan Watson).³

При цьому досить популярним є прагматичний підхід, за якого правова акультурація стисло характеризується як процес запозичення однією правовою системою в іншій правовій системі певних правових положень (норм, правових інститутів, принципів тощо), котрі забезпечують її розвиток.⁴

Оскільки ця категорія досліджується представниками різних галузей правознавства під різними кутами зору та на різних методологічних засадах, з прагматичних міркувань, для стислої, спрощеної узагальненої характеристики цього концепту звернемося з відповідним запитом до штучного інтелекту.

Відповідь нам здається досить цікавою. Наведемо її повністю:

«Правова акультурація – це процес взаємодії та взаємовпливу різних правових систем та культур, в результаті якого відбувається запозичення та інтеграція правових норм, цінностей та принципів. Це довготривалий процес, що може призводити до змін у правових системах, що взаємодіють, та впливати на правову свідомість і поведінку людей.

Більш детально, правова акультурація включає:

Взаємодію правових систем:

¹ Акерман Л. А. Рецепція права та правова акультурація. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 128-131.; Іванкова В. О. Рецепція права: поняття, особливості та співвідношення із суміжними категоріями. *Правова позиція*. 2021. № 3 (32). С. 5-9; Верлос Н. В. Проблеми розмежування рецепції права та правової акультурації: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 235-238.; Тарабукін О. Ю. Правова акультурація у сучасній правовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 19. Ч.1. С. 111-114.

² Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974. 106 p.; Watson A. *Evolution of Western Private Law (Expanded Edition)*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 2000. URL: ebrary.com.

³ Ernest P. Rogers Professor of Law at the University of Georgia; Research Professor. Revised version of a paper delivered 18 May, 2000, at the conference The Contribution of Mixed Legal Systems to European Private Law, held at Maastricht University under the auspices of the *Ius Commune Research School*.

⁴ Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем: автореф. дис. ... канд. юридичних наук. Одеса, 2017. С.14.

Розгляд процесу взаємодії між різними правовими системами, їхніми особливостями та впливом одна на одну.

Запозичення та інтеграція:

Вивчення того, як правові норми, цінності та принципи однієї правової системи можуть бути запозичені та інтегровані в іншу.

Зміни у правовій свідомості:

Аналіз того, як правова акультурація впливає на формування правової свідомості та поведінки людей, які належать до різних правових культур.

Довготривалий процес:

Розуміння того, що правова акультурація – це тривалий процес, який потребує часу для адаптації та інтеграції.

Синергетичний ефект:

Вивчення того, як правова акультурація може призвести до появи нових правових явищ та рішень, які є результатом взаємодії різних правових систем.

Правова акультурація тісно пов'язана з поняттями правової культури, рецепції права та правової спадщини, але відрізняється від них. Вона є важливим аспектом сучасного правового розвитку, особливо в умовах глобалізації та міграції.¹

Оцінюючи доцільність використання тієї чи іншої категорії для позначення взаємодії (впливу) правових систем, обмежимося висновком зазначимо, що найбільш придатним для цього здається розуміння правової акультурації як універсального поняття, що характеризує його як щеплення однієї правової системи до іншої, можливе завдяки лабільності правових систем.²

Але при цьому зауважимо, «рухливість» /»пластичність» співвідношення понять «правова акультурація», «рецепція права» і «правові (юридичні) трансплантації». Оскільки, останнє використовується для позначення будь-яких запозичень з інших правових систем (але іноді вживається у значенні «один з видів рецепції»³), то вираз «правові (юридичні) трансплантації» виглядають іноді як категорія фактично

¹ <https://surl.lt/qripyc>

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Лабільність правових систем як чинник правової акультурації. *Право України*. 2019. № 3. С. 177-194.

³ Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974. 106 p.

тотожна поняттю «правова акультурація», а іноді як категорія рівнозначна поняттю «рецепція».¹

Враховуючи зазначене і зауваживши відсутність чіткого розрізнення таких категорій, як «правова акультурація», «рецепції», «правові (юридичні) трансплантації», «запозичення» тощо, представники Одеської школи рецепції римського приватного права, на підставі проведених досліджень, обґрунтували концепцію, згідно якій виправданим є використовувати в якості найбільш широкого універсального терміно-поняття позначення «правова акультурація», під якою мається на увазі кожне запозичення елементів одних правових систем в інші. Терміно-поняття «рецепція права» достатньо точно характеризує запозичення елементів правових систем минувшини більш пізніми системами. Що стосується запозичень одна у одної правовими системами, які співіснують у часі (запозичення «по горизонталі»), то цей вид акультурації доцільно іменувати «взаємодією (взаємовпливом) правових систем».

Від вивчення рецепції римського права до загальної теорії адаптації європейських систем цивільного права

Хоча формування та розвиток школи рецепції римського приватного права НУ «ОЮА» вже були об'єктом наукового аналізу а також викладені на початку цього розділу,² але для зручності нагадаємо тут коротко основні положення розробленої неї теорії рецепції римського приватного права.

Поміж таких положень, зокрема, називалися наступні: 1) рецепції римського приватного права належать до найбільш помітних явищ у розвитку європейських цивілізацій протягом останніх півтора тисячоліть. Відбуваючись у різних формах, на тлі дії різноманітних геополітичних, економічних, соціальних, духовних чинників, вони,

¹ Alan Watson. Legal transplants and European private law. URL: <http://www.ejcl.org/44/art44-2.html?iframe=true&width=100%&height=100%>

² Харитонов Є. О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2002. Том 1. С. 44-67; Харитонов Є. О., Кулініч О. О. Вивчення рецепції римського права в ОНЮА: десять років дослідження. *Юридичний вісник*. 2007. № 4. С. 102-108; Харитонов Є. О., Некіт К. Г. Школа рецепції римського права у Національному університеті «Одеська юридична академія». *Часопис цивілістики*. 2012. Вип. 12. С. 5-9.

разом із тим, відображають загальну тенденцію циклічного розвитку культур, котра полягає у формуванні так званих «загальнолюдських цінностей»; 2) рецепція римського права мала місце не лише у Середньовічній Західній Європі, але неодноразово повторювалась у контексті загальних відроджень античних цивілізацій як на Заході, так і на Сході Європи; 3) відповідно до особливостей цих локальних цивілізацій рецепція набуває специфічних рис, що дає підстави розрізняти Східний та Західний типи рецепції римського права; 4) рецепції римського права розглядаються як явище, що відображає вплив цієї «материнської» правової системи на право більш пізнього часу, результатом чого є формування та удосконалення європейських правових систем сучасності.¹

При цьому вивчення римського права логічно розглядалося як підґрунтя формуванням компаративістського погляду у цивілістичних дослідженнях і практиці.²

Ці напрацювання логічно зумовили звернення науковців Школи до проблем порівняльного правознавства у галузі цивільного права. Методологічні засади і напрямки подальших досліджень були зафіксовані у праці Є. Харитонова та О. Харитонової, де було викладене бачення Європейських традицій приватного права з погляду компаративістики.³

Практично з цього часу цивілісти НУ «ОЮА», відповідаючи на Виклики часу, на підґрунті й разом із поглибленням вивчення рецеп-

¹ Харитонов Є. О. Рецепція римського права як домінанта західної традиції приватного права. *Антологія української юридичної думки. В 10 т.* К.: Юридична книга. 2005. С. 568-582.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт: пошук парадигми: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 804 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том І. Витоки: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 614 с.

² Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Проблеми вивчення римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного правознавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип.13. С. 108-114.

³ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Х., Одісей, 2002. 591 с.; Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. Вид. друге, доп. Х.: Одісей, 2006. 624 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі питання класифікації європейських систем приватного права: Відкрита лекція. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Вид-во «Логос», 2007. Вип. 7. 28 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі питання класифікації європейських систем приватного права. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 17-37.

ції римського приватного права, почали дослідження проблем взаємодії сучасних правових систем у галузі цивілістики.

З погляду теорії цивілістики це означало зміну методологічної домінанти досліджень: перехід від вивчення з використанням цивілізаційного підходу та історичної компаративістики феномену рецепції римського права до порівняльного аналізу цивілістичних правових систем з метою формування загальної теорії їхньої взаємодії.¹

З погляду розвитку наукової школи це означало акцент уваги дослідників на проблемах порівняльної цивілістики, а відтак підготовка дисертацій та наукових дисертацій з відповідної проблематики і використання порівняльно-правового методу. Зокрема, з'являються виконані з використанням компаративістських методів кандидатські дисертації С. О. Погрібною (2001 рік, «Порівняльно-правовий аналіз інституту володіння у континентальній, англосаксонській та східноєвропейській системах права»), К. Г. Нєкіт (2011 рік, «Договір довірчого управління майном: порівняльно-правовий аналіз на матеріалах України, Республіки Молдова та Російської Федерації») та дисертації на здобуття ступенів докторів юридичних наук С. Б. Булеци (2005 рік, «Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках») і О. К. Вишнякова (2008 рік, «Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу»), яка була першою зі спеціальних наукових розвідок місця України у Європейському правовому просторі. О. К. Вишняков спеціалізувався на праві Європейського Союзу та праві міжнародної торгівлі. З

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Дослідження рецепції римського права як парадигма історичної компаративістики. *Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень*: Збірник наук. Праць. За ред. О. В. Кресіна, І. М. Ситара; упор. О. В. Кресін. Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. 171-188; Харитонов Є., Харитонova О. Від осмислення рецепції римського права – до формування загальної теорії взаємодії правових систем. *Право України*. 2014. № 1. С. 274-297; Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. From Comprehension of Reception of Roman Law to a General Theory of the Interaction of Legal Systems: Raising the Issue. *The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches*. London: Wildy, Simmonds and Hill, Publishers, 2015. P.108-133; Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. Reception of law and law adaptation as forms of interaction of legal systems. *Молодий вчений*. 2015. № 12.1 (27.1) грудень. С. 151-154.

2009 р. по 2015 р. завідував кафедрою права Європейського Союзу та порівняльного правознавства НУ «ОЮА». Досліджував теоретичні проблеми функціонування української держави у спільному з іншими державами правовому просторі. Особливість процесу «інтернаціоналізації» та «універсалізації» українського права вбачав у тому, що з набуттям державної незалежності він поєднується з особливим вектором самоідентифікації держави, «націоналізації» та реставрації українського права, а процес «європеїзації» права України є «піонерним», тобто не завжди відповідає реальним відношенням, зокрема економічним, – останні мають «підтягуватися» до європейських та світових правових зразків.¹

З погляду практичної цивілістики це означало можливість використання і впровадження напрацювань Школи при виконанні державної наукової теми «Удосконалення цивільного законодавства України». За результатами роботи над згаданою бюджетною темою була підготована низка аргументованих пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України, а також видані монографія (у якій були узагальнені наукові висновки за темою),² навчальний посібник.³ Крім того, було захищено низку кандидатських дисертацій, а також опубліковані низка статей та матеріалів конференцій, проведених за проблематикою бюджетної теми.⁴

Разом із тим, слід зауважити, що праця над згаданою бюджетною темою стала не підсумковою, а радше своєрідним «підготовчим етапом» до поглиблення досліджень кафедри цивільного права НУ «ОЮА» у компаративістичному ключі.

Прорив у дослідженні цієї проблематики відбувся після підписання Україною угоди про асоціацію з ЄС, коли кафедра цивільного права разом із кафедрою права Європейського Союзу та порівняльного правознавства почали працювати над темою, завданою МОН Укра-

¹ Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. О., 2008. 459 с.

² Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти): монографія. За ред. Є. О. Харитонов. Одеса: Фенікс, 2012. 344 с.

³ Цивільне законодавство України: навч. Посібник. За ред. Є. О. Харитонов, К. Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2013. 392 с.

⁴ Див.: Список публікацій представників Школи у додатку до цієї монографії

їни, «Правова адаптація до умов внутрішнього ринку ЄС в аспекті імплементації Угоди про асоціацію ЄС – Україна».

В рамках роботи над темою було проведено кілька конференцій та круглих столів, зокрема, круглий стіл «Від засад римського права до принципів приватного права ЄС» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); круглий стіл «Роль принципів DCFR в імплементації Угоди про асоціацію ЄС – Україна» (м. Одеса, 12 грудня 2015 р.); Міжнародну науково-практичну конференцію «Римське право як підґрунтя сучасного права Європи» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.); Міжнародний круглий стіл «Розвиток системи приватного права України та Польщі» (м. Одеса, 15 жовтня 2016 р.); Інтернет-конференцію «Цивілістичні читання присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (м. Одеса, 2 грудня 2016 р.); Круглий стіл «Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації угоди про асоціацію Україна – ЄС» (м. Одеса, 3 грудня 2016 р.). Також в ході роботи над темою було підготовлено низку статей¹ та монографії «Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права»², «Концепт приватного права в умовах інтеграції» та навчаль-

¹ Див.: Список публікацій представників Школи у додатку до цієї монографії, в тому числі: Харитонов Є. О. Методологічні засади дослідження проблем правової адаптації України до внутрішнього ринку ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. ХУІІ. С. 232-270; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. DCFR та деякі проблеми адаптації права України до права ЄС. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції*. За заг.ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. С. 40-46; Харитонов Є. О. Концепт «правове забезпечення» в контексті правової адаптації до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса: Юридична література, 2015. Т. ХУІ. С. 35-43; Харитонов Є. Категорії «приватне право», «цивільне право» та «цивільне законодавство» в контексті адаптації до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 32-40; Харитонов Є. О. Проблеми адаптації деяких цивільно-правових інститутів України до європейського права. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 6-13; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. 20-річчя Одеської школи рецепції римського права: від концепції «циклічності» до теорії адаптації правових систем. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 58-63; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Лабільність правових систем як чинник правової акультурації. *Право України*. 2019. № 3. С.177-194; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рекодифікації цивільного законодавства в контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. *Часопис цивілістики*. 2019. № 34. С. 6-10.

² Харитонов Є. О. Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 358 с.

ний посібник «Цивільне законодавство України в умовах адаптації до приватного права ЄС» (за ред. Є. О. Харитонова, К. Г. Некіт).

Для врахування молодими науковцями особливостей методологічних прийомів Одеських цивілістичних шкіл, на кафедрі цивільного права було прийняте рішення рекомендувати магістрантам та аспірантам починати свої розвідки з відповідних засад римського приватного права (на яких базується приватне право Європи) і завершувати розглядом проблем ІТ у відповідній сфері, якими супроводжується правова інтеграція в умовах інформаційного суспільства.¹

Однак згаданими заходами трансформація напрямків і характеру досліджень Школи не завершилися.

Оскільки характерною рисою Викликів є те, що у разі успішної Відповіді на них кожен з них не стає остаточним, а лише замінюється новішим Викликом, новими Викликами часу випробовуваннями для Школи рецепції римського права-порівняльної цивілістики стали поява феномену ІТ-права (IT-LAW), масштабне оновлення українського законодавства у контексті євроінтеграційних прагнень України та пандемія коронавірусу (КОВІД-19). Водночас усі вони були додатковими до головного і найбільш небезпечного Виклику – активізації з 2014 року російсько-української гібридної війни, котра з 24 лютого 2022 року перетворилася на повномасштабну російську військову агресію проти України.

Згадані чинники вносили істотні корективи у характер наукових розвідок Школи відповідно до зростання актуальності якогось з них (зі збереженням при цьому загальної мети методологічних домінант дослідження).

Але, якщо поява феномену ІТ-права (IT-LAW) зумовила формування самостійного напрямку досліджень, а потім наукової школи,² то відповідь на інші Виклики впливала на зміну концепції (схеми, системи) методології досліджень у межах обраної компаративістської парадигми.

¹ Харитонов Є. О., Некіт К. Г. Цивілістична школа національного університету «Одеська юридична академія» за 20 років – від рецепції римського права до концепції ІТ-права (IT-law). *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 8-15.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І, Спасова К. І Формування одеської школи ІТ-права. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 96-101. Див також: ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до прагматичних рішень: кол. Монографія. За заг. ред. проф.: Є. Харитонova, О. Харитонovої, І. Давидової. Одеса: Фенікс, 2025. 588 с.

Зокрема, вивчення проблем у галузі цивілістики, що виникли у зв'язку з пандемією коронавірусу (КОВІД-19), проводились з використанням досвіду боротьби з пандеміями як «за вертикаллю» (у більш ранніх правових системах) так і «за горизонталлю» (в інших сучасних системах).

Це дало можливість провести конференції з обговоренням актуальних проблем захисту прав приватної особи в умовах пандемії вже у найближчі два місяці після оголошення її ВООЗ пандемії COVID-19,¹ а затим підготувати низку статей² та колективних монографій відповідно до проблем, що виникали на черговому етапі розвитку пандемії та боротьби з нею.³

Конференції з цивілістичних питань пандемії проходили і у наступні роки,⁴ аж поки постпандемічні проблеми не поступилися актуальністю новим подіям, мова про які піде далі.

¹ Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19: матер. Всеукр. науково-практичної онлайн-конференції (23 квітня 2020 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020; Римське право і сучасність «Епідемії в Європі і право від Риму до COVID-19: матер. Всеукр. науково-практичної онлайн-конференції (13 червня 2020). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова, 2020. Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19: матер. Всеукр. наук.- практ. Конференції. За заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса, 2020. С. 6-11.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Конфлікт та солідарність інтересів в умовах пандемії COVID-19. *Часопис цивілістики*. 2021. № 40. С. 5-11; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Механізм цивільно-правового регулювання відносин в умовах пандемії covid-19: антропологічний коректив. *Часопис цивілістики*. 2021. № 44. С. 5-18; Kharytonov E., Kharytonova O., Kolodin D., Tkalych M., Larkin M., Tolmachevska Y., Rojas-Bahamon M. J., Arbelaez-Campillo D. F., Panchenko O. I. Distance learning in the conditions of Covid-19: problems and prospects of their solutions. *AMAZONIA INVESTIGA*. Volume 10. Issue 48. P. 157-169. 2022.

³ Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту: монографія. За ред. Харитонova Є. О., Харитоновой О. І., Некіт К. Г. Одеса: Гельветика, 2020.; Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія. За ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитоновой, К. Г. Некіт. Одеса: Гельветика, 2021. 316 с. (Серія: Право і подолання кризи, пов'язаної з пандемією COVID-19); Вакцинація від COVID-19: соціальні та правові проблеми: монографія. За ред. д. юрид. н., проф. Є. О. Харитонova, д. юрид. н., проф. О. І. Харитоновой, д. юрид. н., доц. К. Г. Некіт. Одеса: Гельветика, 2022. 374 с.

⁴ Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ: матер. Всеукр. наук. конф. За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2021. 317 с.; Проблеми цивільного права у постпандемічну добу: матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / укл.: І. В. Давидова, О. В. Шамота ; за ред.: Є. О. Харитонova, І. В. Давидовой. Одеса, 2023.

Досвід, отриманий у процесі цих наукових розвідок став у нагоді дослідникам і надалі. Зокрема, при визначенні особливостей цивільно-правового регулювання в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні після початку 24 лютого 2022 року повномасштабного російського вторгнення. Та обставина, що й пандемія, і воєнний стан належать до надзвичайних ситуацій, а відносини та колізії, які при цьому виникають, регулюються практично тими самими нормами, органічно зумовила доцільність активного використання порівняльного аналізу і певною мірою стала чинником коригування методології досліджень.

Утім, слід зауважити, що цей процес не виглядав як пряма лінія так спрощено: деякий час, поки гібридна війна відбувалася у формі АТО, а виклики цивілістиці у зв'язку з пандемією COVID-19 ще тільки формувалася, на перше місце вийшла проблематика, пов'язана з оновленням (рекодифікацією) цивільного законодавства.

Відтак одним з магістральних напрямків досліджень кафедри цивільного права стало масштабне оновлення українського законодавства у контексті євроінтеграційних прагнень України та проблеми адаптації правової системи України до європейського концепту приватного права.

При цьому важливу роль відігравали порівняння правових систем та їхніх елементів у горизонтальних, і вертикальних ракурсах,¹ що давало можливість вивчати як попередній – власний

¹ Див. Список основних праць представників школи, в тому числі: Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Європейські правові системи: проблеми класифікації. *Вісник Академії правових наук*. 2002. № 2 (29). С. 3-14; Харитонов Є. О. Структура правових систем у контексті їх взаємодії та конфліктів. *Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти: міжнар. круглий стіл* (16 липня 2016 р., м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2016. С. 16-19; Харитонов Є. О., Гейко М. О. Англосаксонська правова система: від «загального права» до «права справедливості». *Часопис цивілістики*. 2010. Вип. 8. С. 4-12; Харитонов Є. О., Концепти «правова система», «право» та «приватне право» у контексті угоди про асоціацію України з ЄС. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С.79-86; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі питання класифікації європейських систем приватного права. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 17-37; Харитонов Є., Харитонova О. Методологічні проблеми визначення типології систем цивільного права окремих пострадянських держав. *Право України*. 2013. № 3-4. С. 183-196; Харитонов Є. О. Традиція приватного права в Україні та Польщі: загальне і особливе. *Розвиток системи приватного права України та Польщі*. В 2-х ч.Ч.1: матер. кругл.столу (м. Одеса, 15 жовтня 2016 р.). За заг. ред. д.ю.н.проф. Є. О. Харитонova. Одеса: 2016. С. 3-7.; Харитонов Є. О. Статути Великого Князівства Литовського як

та зарубіжний досвід,¹ так і актуальні концепти та перспективні концепції права.²

Водночас проводились дослідження проблем формування концепції рекодифікації. Одним із завдань цих досліджень було порівняння можливих варіантів оновлення цивільного законодавства в цілому та окремих його конструктивів, інститутів та норм з метою обрання оптимального шляху модернізації українського законодавства в умовах євроінтеграції. Досягненню цієї мети сприяло використання попередніх результатів, отриманих за період з 2006

основа формування Східноєвропейської традиції приватного права. *Законодавство України, Польщі та Литви у галузі приватного права*: матер. міжнародн. кругл. столу (16 травня 2017 р., м. Одеса). За ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2017. С. 5-8.

¹ Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Деякі методологічні проблеми визначення типології національної правової системи України. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку*. За ред.. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна. К.: Інститут держави і права ім.. В. М. Корецького НАН України, Таврійський національний університет ім.. В. І. Вернадського, Київський університет права НАН України, 2006. С. 225-232; Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Філософія права Нового часу і формування правових сімей у Західній Європі. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку*: Збірник наукових праць. За ред.. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О. К. Маріна. Київ: Логос, 2011. С.113-127; Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне право як концепт. Том II. Пошук парадигми (до історії питання): монографія Одеса: Фенікс, 2019. 614 с.

² Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Проблеми обрання методологічних імперативів компаративістських досліджень у галузі приватного права. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах*. За ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 7-15; Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Дослідження рецепції римського права як парадигма історичної компаративістики. *Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень*: Збірник наукових праць. За ред. О. В. Кресіна, І. М. Ситара. Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. С. 171-188; Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Українські концептуальні рефлексії очима Уільяма Еліота Батлера: враження українських цивілістів. *Мудрість порівняльного правознавства*: збірник статей. Упор. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ: Логос, 2019. С. 515-537.

року, а також активні дискусії на конференціях¹ і в публікаціях різного обсягу (статтях та монографіях).²

¹ Харитонов Є. О. Рекодифікація цивільного законодавства України: деякі методологічні проблеми. *Рекодифікація цивільного законодавства і системи права України у контексті євроінтеграційних процесів*: матер. всеукр. науково-практичн. конфер. (Одеса, 8-9 листопада 2019 року). За заг. ред. Є. О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2019. С. 5-9; Харитонов Є. О. Кодифікації та рекодифікації у добу формування східно-європейської традиції приватного права. *Шерешевські читання «Рекодифікація договірної права в умовах інтеграційного розвитку України»*: матер. всеукр. науково-практичн. конфер. (Одеса, 6 грудня 2019 року). За заг. ред. Є. О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2019. С. 5-8; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі проблеми концептуальних підходів до рекодифікації цивільного законодавства. *Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України: концепція, напрямки, перспективи*: матеріали Х Міжнародного цивільного форуму. Київ, 2020. С. 69-71; Харитонов Є. О. Рекодифікація цивільного законодавства України: ціннісний вимір. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку*: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 57-61; Харитонов Євген. Права людини і рекодифікація ЦК України: необхідність зміни акцентів. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.). Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. С. 215-218; Харитонов Є. О. Оновлення ЦК України: рекодифікація чи часткова модернізація? *Закарпатські правові читання*. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2021 р., м. Ужгород). За редакцією Я. В. Лазура, М. В. Савчина М. В. Менджул, І. В. Хохлової. Том. 2. Ужгород: РІК-У, 2021. С. 9-14; Харитонов Є. О. Вибір між рекодифікацією і оновленням кодексу: проблема Юстиніана ... і не тільки. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 25 червня 2021 р. За заг. ред. Є. О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2021; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Оновлення концепції статусу юридичної особи у процесі оновлення цивільного законодавства. *Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України*: матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 12 берез. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 49-52; Харитонов Є. О. Рекодифікація цивільного законодавства і регулювання сімейних відносин в Україні. *Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT*: матер. Всеукр. наук. конф. За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2021. С. 221-224.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікації цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 752 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рекодифікації цивільного законодавства в контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. *Часопис цивілістики*. 2019. № 34. С. 6-10; Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів: монографія. К.: Норма права, 2020. 348 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Оновлення (кодифікація та рекодифікація) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 462 с.; Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія. За ред. проф. Довгерт А. С. і проф. Харитонova Є. О. Одеса: Гельветика, 2020. 674 с.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Політичні цінності і рекодифікація українського цивільного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2020. № 36. С. 18-24; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Проблеми реалізації концепту «приватне право» в процесі рекодифікації. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 5-13.

Що стосується загального бачення представниками Школи сутності узгодження (гармонізацію) правових систем в умовах інтеграційних процесів, то воно полягає у наданні переваги кваліфікації цього процесу як адаптації правових систем суб'єктів інтеграції.

При цьому зверталось увагу на те, що, хоча «адаптація» (передусім, законодавства) часто фігурувала поміж видів взаємодії правових систем, однак, попри згадки про неї у законодавстві та розгляд у низці публікацій¹, вона залишалася недостатньо вивченим правовим явищем. Це зумовлювало завдання визначення змісту концепту «правова адаптація» та встановлення його місця поміж інших видів взаємодії правових систем.

Тому зусилля цивілістів Одеської школи у цей час були зосереджені на з'ясуванні того, як має розумітися категорія «правова адаптація», що до чого має адаптуватися, тобто «приспособуватися» чи, можливо, точніше, «підлаштовуватися».

Ознайомлення з тенденцією використання відповідної термінології дало підстави для висновку, що у практиці вітчизняної нормотворчості найчастіше йдеться про «адаптацію законодавства України до законодавства ЄС». (Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р., Постанови Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС», від 15 жовтня 2004 р. «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та ін.)

Такий підхід властивий і багатьом науковим публікаціям, у яких йдеться про «адаптацію законодавства до законодавства»,² хоча у другому випадку терміно-поняття «законодавство» розуміється широко розширено.³

¹ Гришак С. В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 273-275; Серета Т. М. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. [file:///C:/Users/1/Downloads/aymvs_2012_1\(3\)_7.pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/aymvs_2012_1(3)_7.pdf); Хоменко О. О. Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до Європейського права. http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/txts/13-Homenko.pdf

² Гришак С. В. Вказ.твір. С. 273-275; Серета Т. М. Вказ. твір. [file:///C:/Users/1/Downloads/aymvs_2012_1\(3\)_7.pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/aymvs_2012_1(3)_7.pdf)

³ <http://old.minjust.gov.ua/4748>

Наведена позиція відповідає вітчизняній концепції у цій галузі. Разом із тим, варто зауважити існування деяких внутрішніх суперечностей. Так, попри те, що Закон від 18 березня 2004 р. називається «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», у тексті Закону йдеться про «приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*», котре розуміється як права система Європейського Союзу. У Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу зазначено: «Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права...».¹ Таким чином, тут вже йдеться про адаптацію не лише «законодавства України до законодавства ЄС», але «законодавства України до правової системи ЄС» (або ж до «європейської системи права»). Оскільки поняття «правової системи ЄС» та «європейської системи права» не характеризуються достатньо повно, то таке «розширення» створює додаткову труднощі.

Можна припустити, що згадані розбіжності є наслідком того, що при характеристиці права у вітчизняній правовій доктрині усе ще переважає «нормативістське» праворозуміння, через що право вузько розглядається як сукупність загальнообов'язкових норм, що закріплені у законодавстві.

Проте забезпечення функціонування суспільства, як складної динамічної системи, є лише одним з напрямків нормативного регулювання, що здійснюється правом, котре виявляє тут свої соціально-політичні властивості. Але ж, крім того, право, як цивілізаційний феномен, що виступає як елемент соціально-політичного устрою та елемент суспільної свідомості, є складовою духовного світу людини та її світогляду, відображаючи уявлення окремих індивідів та суспільства в цілому про статус людини, справедливість, добро і зло, порушення та поновлення прав, гуманізм і жорстокість тощо.

Розуміючи право таким чином та розглядаючи його як елемент правової системи, цивілістична НУ «ОЮА» обстоюють висновок, що права адаптація не повинна зводитися лише до узгодження «законодавства України із законодавством ЄС», а є за своєю сутністю більш широким, складним і всеохоплюючим процесом, що припускає пристосування вітчизняного концепту права до концепту права європейського.

¹ <http://old.minjust.gov.ua/4748>

Методологічним підґрунтям адаптації є принципова сумісність правових систем, зумовлених належністю до однієї цивілізації, наслідком чого є існування (прийняття) спільних базових цінностей. Сутність адаптації правової системи України до правової системи ЄС полягає у сприйнятті Україною європейської концепції права взагалі та концепції приватного права, зокрема, враховуючи при цьому що останнє за походженням та ідеологією є суто європейським концептом.

Разом із тим, йдеться не про адаптацію «приватного права України» до «приватного права Європи», а про адаптацію вітчизняної концепції цивільного права і положень українського цивільного законодавства до засад європейського права. На такій основі відбувається й адаптація вітчизняного законодавства до європейської концепції права.

Визначенню принципів правової адаптації у такому контексті має сприяти Draft Common Frame of Reference (DCFR) – науковий «Проект загальної довідкової схеми» – «Принципів, Дефініцій і Модельних Правил Європейського приватного права»,¹ за допомогою якого планується вирішити низку методологічно важливих питань. Головним у ідеї DCFR є відмова від прямого (позитивного) регулювання відносин у приватноправовій сфері. Натомість, DCFR розглядається як проект, котрий може надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння і сприяє колективному обговоренню проблем приватного права у Європі.²

На підставі викладеного робиться висновок, що в універсальному понятті акультурації доцільно виокремлювати наступні категорії: рецепції, юридичні експансії, прості запозичення, а також правові адаптації, котрі як згадувалося вище, розуміються як пристосування власної правової системи до іншої, аксіологічно близької, правової системи.

¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I – VI. Munich, 2009.

² Харитонов Є., Харитонova О. Проект DCFR як відображення тенденції наднаціонального розвитку концепту приватного права. *Сучасні проблеми порівняльного правознавства*: зб. наук.праць. За ред. Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура,; упор. О. В. Кресін, М. В. Савчин. Ужгород-Київ: Говерла, 2015. С.152-155.

При цьому реалії сьогодення свідчать, що найбільше практичне значення з видів (форм) взаємодії правових систем наразі має саме правова адаптація.¹

Водночас усі завдання, що поставали перед українськими цивілістами були, сказати б, Інтродукцією до головного і найбільш небезпечного Виклику – активізації 24 лютого 2022 року російсько-української гібридної війни, що почалася у 2014 році, а фактично триває більше 300 років.

Пов'язані з цим Викликом проблеми у галузі права стали об'єктом дослідження українських правознавців вже з перших місяців вторгнення. До них одразу доєдналися й одеські цивілісти – шляхом участі у наукових конференціях, що пройшли у Києві, Львові, Івано-Франківську, Харкові.² В Національному університеті «ОЮА» була проведена і конференція, присвячена проблемам приватного права в умовах війни,³ і конференція, спеціально присвячена питанням спадкове право в умовах війни⁴ Вже у 2022 році вийшли друком кілька монографій викладачів кафедри.⁵

У 2023 році були також видані монографії⁶ та проведені конференції.

У наступні роки увага до дослідження проблем цивілістики в умовах гібридної війни продовжувалося ще більш інтенсивно.⁷

¹ Харитонов Є. О. Методологічні засади дослідження проблем правової адаптації України до внутрішнього ринку ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. ХУІІ. Одеса: Юрид. літ., 2015. С. 232-270; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Правова адаптація як вид взаємодії правових систем. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 454-461.

² МаБУТЬ – ДИВ.: ДОДАТОК

³ Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр.наук.конф. Одеса, 15 листоп. 2022 р.). За заг.ред.: Є. Харитонova, І. Давидової. 2022. 1004 с.

⁴ Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. Одеса, 2022. С. 3-6.

⁵ Діяльність в інтересах іншої особи в умовах війни: цивілістичні аспекти: кол. Монографія. За ред. проф. Є. О. Харитонova, проф. І. В. Давидової. Одеса: Фенікс, 2022.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том V. Протистояння відкритого та закритого суспільств і приватне право. (Частина І. Приватне право у відкритому суспільстві: монографія. Одеса: Фенікс, 2022. 432 с.

⁶ Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія. За ред.: Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, К. Г. Некіт; Одеса: Фенікс, 2023. С. 6-63; Харитонов Є., Харитонova О. Приватне право як концепт. Том V. Протистояння відкритого та закритого суспільств і приватне право (Частина ІІ. Закрите суспільство vs приватне право): монографія. Одеса: Фенікс, 2023. 446 с.

⁷ Див.: Додаток Список публікацій

Не зупиняємось тут на цих питаннях детальніше, оскільки значна кількість з них висвітлена в окремих розділах цієї монографії та у публікаціях, вказаних у Додатку до монографії.

Висновки

У Національному університеті «Одеська юридична академія» у межах дослідження проблем розвитку цивільного права України сформувалася і продовжує розвиватися оригінальна школа цивілістики, наукові здобутки якої ґрунтуються на результатах наукових досліджень школи рецепції римського права ОНЮА¹ і є інноваційним внеском в традиції цивілістики у цій галузі.

Разом із тим, динаміка розвитку Одеської школи рецепції римського приватного права свідчить про її поступальний розвиток відповідно до Викликів часу, внаслідок чого вона поступово змінювала головний вектор своїх досліджень

Спочатку провідне місце у наукових розвідках Школи відводилось вивченню проблем формування та розвитку традиції цивільного права в Україні як базового поняття цивілістики, як галузі права та як галузі законодавства. При цьому методологічний імператив наукових розвідок у цій галузі знаходив відображення у розумінні сучасного цивільного права України як такого, що є синтезом західної та східної європейських традицій права. У контексті зазначеного дослідження було обґрунтоване розуміння категорії «традиція права» як правових цінностей, категорій, інститутів, норм, котрі на протязі століть свідомо передаються від покоління до покоління, а також розуміння сутності конструкції «Схід – Захід» як такої, що полягає у виокремленні двох магістральних шляхів соціоісторичного розвитку людства взагалі та Європейської спільноти, зокрема.²

Поступово усе більш важливе місце у структурі досліджень науковців кафедри цивільного права, займали наукові розвідки, присвя-

¹ Харитонов Є. О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2002. Том 1. С. 44-67; Харитонов Є. О., Кулініч О. О. Вивчення рецепції римського права в ОНЮА: десять років дослідження. *Юридичний вісник*. 2007. № 4. С. 102-108.

² Харитонов Є. О. Формування сучасного цивільного права України: вплив західної та східної традиції права. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Х.: Право, 2008. Т.3: Цивільно-правові науки. Приватне право. С. 79-121.

чені компаративістським проблемам цивілістики. У працях викладачів та аспірантів кафедри, присвячених цим питання, цивільне право України розглядається як таке, що ґрунтується на європейських традиціях приватного права, відображаючи вплив (у більшості випадків – латентний) римського приватного права¹ та сучасних європейських систем цивільного права, що дозволяє характеризувати його як таке, що тяжіє до центральноєвропейської родини приватного права з переважанням елементів західної традиції права у регулюванні речових та зобов'язальних відносин і східної традиції – у регулюванні сімейних та спадкових відносин.²

Наразі є вагомі підстави стверджувати, що відповіддю на Виклики Часу в Національному університеті «ОЮА» на підґрунті Наукової Школи вивчення рецепції Римського приватного права відбулося формування «Наукової Школи Євроорієнтованої порівняльної цивілістики».

До цього слід додати, що завдяки розширенню компаративістської складової методології дослідження науковці Школи активно долучаються до співпраці з компаративістами інших країн та публікаціях у зарубіжних виданнях відповідного спрямування.³

¹ Харитонов Є. О. Рецепція римського права у сучасному цивільному праві України. *Римське право та правова культура Європи*. Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. С. 77-86.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. Вид. друге, допов. Х.: Одиссей, 2006. 624 с.

³ Kharitonov E. O., Kharitonova O. I. Classification of European Systems of Private Law. *Foundation of Comparative Law: Methods and Typologies*. Edited by W. E. Butler, O. V. Kresin, Ju. S. Shemshuchenko. London: Wildy, Simmonds & Hill Publishing, 2011. S. 255-275; Kharytonov E. O. Forming the Contemporary Civil Law of Ukraine: Influence of Western and Eastern Traditions of Law. *East European and Russian Yearbook of International and Comparative Law*. 2012-2013. Vols. 6-7. P.43-79; E. O. Kharytonov, O. I. Kharytonova From Comprehension of Reception of Roman Law to a General Theory of the Interaction of Legal Systems: Raising the Issue. *The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches*. London: Wildy, Simmonds and Hill, Publishers, 2015. P.108-133; Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. Adaptation of Law of Ukraine to the EU Law in the Context of European Traditions of Private Law. *Studia Prawnicze: Rozprawy i Materiały*. 2016. Nr 1 (18). S. 39-50; Information security and IT law in conditions of integration processes: Collective monograph. Edited by O. Kharytonova, E. Kharytonov. Riga: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2017. 213 p.; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Методологічне підґрунтя використання Україною польського досвіду модернізації правової системи. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine*. Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba "BaltijaPublishing", 2017. P. 279-296.; Харитонов Є. О., Пеструев Д. М. Європейський вектор регулювання відносин, що виникають внаслідок дій в інтересах іншої особи без

доручення: досвід України та Республіки Польща. *European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland. Collective monograph*. Vol.I, Sandomierz. Izdawniciba «Baltija Publishing», 2018. P. 454-474.; Kharytonova Olena, Kharytonova Yevgen, Bignyak Oleksandr. "Quasi corporations" and Euro- integration. *Development of national Law in the context of integration into the European legal space*. Collective monograph. Warszawa: Instytut Integracji Europejskiej, 2018. P. 54-73.; Kharytonov E. Human rights as the basic value of the concept of private law in modern Europe. *Amazonia Investiga*, 8(20). P.477-485. (in co-authorship with Kharytonova O., Kharytonova T., Kolodin D., Tolmachevska Y.); Kharytonov E. Kharytonova, O. Human rights, civil society, private law: correlation problems. *Ius Humani*. LawJournal.2019. Vol. 8. P.225-244; Харитонов Є. О., Харитонova O. I. Судова практика як спосіб забезпечення верховенства права в правосудді України. International scientific and practical conference devoted to the celebration of 5 th anniversary of Visagrad Journal on Human Rights «Development of legal science: choice mechanisms and priorities implementation»: Conference proceedings, June 7-8, 2019. Snina: Izdawniciba «Baltija Publishing», P. 209-211. ; Kharytonov Ye. O. Jurisprudence and fundamentals of legal behaviour in modern civil society: collective monograph / V. M. Halunko, K. M. Hlynianaya, Ye. O. Kharytonov, O. I. Kharytonova, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. (p. 29-43); Current issues of recodification of Ukrainian civil legislation: collective monograph / E. O. Kharytonov, N. Yu. Golubeva, O. I. Safonchik, V. O. Goncharenko, etc. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2020. P. 1-18.; Kharytonov E., Kharytonova O., Davydova I. La formación de un componente práctico y teórico-práctico del proceso educativo en el contexto de la reforma de la educación jurídica en Ucrania. *Revista Dilemas contemporáneos: Educación, Política y Valores*. 2020. № 2 (49). URL: <https://www.dilemascontemporaneoseduacionpoliticaayvalores.com/index.php/dilemas/article/view/2005>; Kharytonov E., Kharytonova O., Kolodin D., Tkalych M. The Covid-19 Pandemic and the Rights of the Individual in Terms of Private and Public Law. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. № 9(2). P. 225-250. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v9i2.253>; Reception of Roman Law in Ukrainian Legal Studies. E. O. Kharytonov and O. I. Kharytonova. *Discovering the Unexpected: Comparative Legal Studies in Eastern and Central Europe* / Ed. by W. E. Butler, O. V. Kresin. Clark, New Jersey: Talbot Publishing, 2021. 562 pp. P.389-409; Divorce With A Foreign Element: Problems of Theory and Practice. by Evgen Kharytonov and Others Ukraine. No. (42) of issue (3) JULY-2024. p. 162. URL: <http://journal-law.com/> Online ISSN 2518-5551 (Web of Science); Evhen Kharytonov, Olena Kharytonova. THE WORLD PICTURE OF COMPARATIVE LAW. *JCL Studies in Comparative Law: Second Series*. No. 8. Edited by William E. Butler and Oleksiy V. Kresin. Talbot Publishing. 2024. 679 c. C. 373-399. https://www.academia.edu/120718615/THE_WORLD_PICTURE_OF_COMPARATIVE_LAW Edited by William E. Butler and Oleksiy V. Kresin Clark NJ Talbot 2024_XI_694 p.; Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. The Private and Public Law Dichotomy as the Paradigm of Global Law: Reality or Myth? *The Journal of Comparative Law*. Editors WE Butler Michael Palmer An organ of The Comparative Legal Studies Limited. 2024. VOLUME XIX, ISSUE 1. P. 241-258. URL: https://www.lawbookexchange.com/the-journal-of-comparative-law.php?fbclid=IwAR2_2bqjJWt5P0uM0yLT34hdqiWt_LYv67muqH4xjQkcYzQi-iXMVyFJROI; Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. Les quasi-contracts. *Droit de l'Ukraine*. LGDJ. 2024. <https://www.lgdj-editions.fr/livres/droit-de-lukraine/9782275139524> ; Autobiographical Essays. *JCL* 20:1 (2025) p.; Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. VIRTUAL WORLD, VIRTUAL IDENTITY, SIMULACRA AND HYBRID WARFARE. Digital Transformation in Ukraine: AI, Metaverse, and Society 5.0. Scientific Approbation. MONOGRAPH. Edited by: Oleksii Kostenko, Ph.D. in Law Yuriy Yekhanurov, Ph.D. in Economics SciFormat Publishing Inc. Canada, 2024. P. 14-20. DOI:10.69635/978-1-0690482-1-9

Ключові слова: цивільне право, римське право, традиція приватного права, рецепція римського права, порівняльна цивілістика, компаративістика, Євроінтеграція, право ЄС, Україна, цивілізація, адаптація, акультурація, запозичення, юридичні трансплантації, кодифікація законодавства, оновлення законодавства, Цивільний кодекс.